

Tanju Seyhan

(*Istanbul, Türkiye*)
seyhantanju@gmail.com

Hayretü'l-Ebrar'ın Başlıklarının Cümle ve Üslubiyat Özellikleri

Özet

Dillerde ad verme dinî inanışa göre Adem ile başlar. “Adem’e bütün isimleri öğretti” (Bakara/31). Bunu insanoğlu hayatının her sahasında uygular. Dille meydana getirilen eserlerde, eserlerin alt başlıklarında hep bir isim verme görülür. Bu çalışmada Divanlarına dahi ayrı ayrı adlar veren Ali Şir Nevâyî’nin Hayretü'l-Ebrâr adlı mesnevisinde özet mahiyetli alt bölüm başlıklarının üslup özellikleri üzerinde duruldu. Mesnevide kullanılan 63 başlık cümle incelemesine tabi tutuldu. Mesnevide muhtemelen Kutadgu Bilig’den itibaren manzum metinlerde takip ettiğimiz bu geleneğin cümle bakımından bir forma kavuşturarak zirveye çıkmasına katkıda bulundu. Nevâyî’nin geliştirdiği bu formda hangi tip cümle ve kelime gruplarını kullandığı tespit edildi. Çalışma sonunda elde edilen birincil sonuç başlıklarda isim formunun Türkçedeki hemen her imkanının kullanıldığıdır: İsim cümlesi, isim tamlaması, fiil grubu, partisip grubu v.d.

Anahtar kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Hayretü'l-Ebrâr, Mesnevilerde başlık, Cümle.

Sentence and Stylistic Features of the Hayretü'l-Ebrar's Titles

Abstract

According to religious belief naming in languages begins with Adam. “He taught Adam all the names” (Baccarat/31). Mankind applies this in every field of his life. In works created with language, in the subtitles of the works there always appears a naming. In this study, Ali ŞirNevâyî who even named his divanes separately, in his masnawi called Hayretü'l-Ebrâr there were emphasized stylistic features of the summary qualified subchapter's titles. 63 titles used in masnawi were subjected to sentence analysis. In the Masnawi, this tradition which we followed in verse texts, probably from Kutadgu Bilig, contributed to the summit by bringing a form in terms of sentences. In this form developed by Nevâyî, it was determined which sentence and word groups he used. The primary result obtained at

the end of the study is that almost every possible form of the noun form is used in Turkish: Noun clause, noun phrase, verb group, partisiple group, etc.

Key words: Ali Şir Nevâyî, Hayretü'l-Ebrâr, Title of the Masnavis, Sentence.

Giriş

Başlangıcından itibaren dilde ad verme geleneği, iletişimde de kolaylığı sağlamak üzere, ayırtedicilik, kimlik sahibi yapmak üzere her şeye bir ad verme söz konusudur. Ali Şir Nevâyî'nin Muhakemetü'l-Lugateyn'de [Özönder 1996, 165] Kuran'dan alıntılacağı gibi: “ve alleme âdeme'l-esmâ'e küllehâ” (Bakara/31: ve Âdem'e bütün isimleri öğretti). Bu ad verme geleneği ortaya konulan eserler, eserlerin bölümlerinde de elbette görülmektedir. Bu çalışmada Ali Şir Nevâyî'nin Hamse'sinin ilk mesnevisi olan Hayretü'l-Ebrâr'ın (HE alt bölümlerinin isim formunda mensur başlıklarının sözdizimsel özellikleri üzerinde durulacaktır. Ali Şir Nevâyî, HE'nin “söz tarifide” adlı 14. Bölümü “*nazm terkîbin nesr tertîbiga tercîh kılmak*”ta nazmı daha çok söz söyleme imkanı olduğu için nesre tercih edişini kendisi en açık şekilde anlatır. Nazım için “*nazm-ı gevher-nişân*”, nesirle için de “*nesr-i lü'lü-feşân*” ifadesini kullanır. Hususiyle bu bölümün 59 beyitinde –

593 *Nazm aña gülşende açılmaklığı*
Nesr kara yirge saçılmaklığı.

“(Söz için), bahçede güllerin açılması nazm; kara topraka saçılması nesirdir.” der ve nazma ilahi bir anlam yükler.

576 *Munça ki şerh itti kalem sözge hâl*
Nesride vü nazmıda bar özge hâl.

(Kalem sözle ilgili mensur bunca açıklama yaptı, nazımla ilgili o başka biçimde anlatılır).

577 *Söz ara yalğan kibi yok nâ-pesend*
Eyler anıñ nazmını dâñâ-pesend.

(Düz sözde yalan gibi değersiz yoktur, ancak nazımdaki yalanı ehil olanlar beğenir).

578 *Ornıda tişler dür-i manzum irür*
Çün saçılur kıymeti ma'lum irür.

(Öz yerinde dizilmiş dişler inci gibidir, saçılıp gittiklerinde onların ne değeri olur!).

579 *Verd ü şecer şâhid irür bâg ara*
Lîk otun silkidedür tag ara.

(Gül ve ağaç bahçede güzeldir, ancak dağda hepsi odundur).

580 *Munda perîşânlığı nâ-heş kılıp*
Anda müretteblığı dil-keş kılıp.

(Sözün nesirdeki dağınıklığı hoş görünmez, ancak şiirdeki düzeni gönül alıcıdır [Türk 2015, 48].

Ali Şir Nevâyî yazdığı manzum kısımda onlarca beyitle ifade ettiği konuyu isim formunda bir veya birkaç kelime veya kelime grubuyla zengin içerikli, anlaşılır eserin türüne göre seçtiği bir üslupla da Türk nesir diline katkıda bulunuştur. Cümle incelemesini oldukça zorlaştıran üsluptaki zenginlik, yoğunluk, gramer kuralları çerçevesinde içiçe geçmişlik ve ortak unsurlara rağmen rahat anlaşılabilirliğin sağlanması Nevayî'nin dile hakimiyetinin göstergesidir. O çeşitli vesilelerle ve özellikle de Muhakemetü'l-lugateyn'de belirttiği üzere Türk diliyle yazmış, Çağatay lafzından yararlanmış Türkçenin inceliklerini kavrayıp kullanmıştır. Onun Türkçenin dışında Arap, hususiyle Kuran, Fars üsluplarına da hakim olduğunu, hatta Moğol üslubunu kullandığını eserlerinden öğrenmekteyiz: “*ve ol inçülerni kim, magrib deryâsı yakâsığa tolulupdur, intizâm riştesiga çike durur. Perîşân hâtırğa ve âşüfte zamîrğa bu ârzu köp dagdaga salur irdi ki, Türkî bile min hem Le’âlîni ârâste kılğay-min ve bu müdde’â köp tereddüd yütkürür irdi kim, Mogol üslubı min hem bir ârâste itkey-min. tâ zamâne nev-’arusı zîbâlık libâsı ol murassa’ bile mükellel bolğay, tâ andın Türk ulusığa hem hazz-ı safî ve behre-i vâfi müyesser bolğay*” [Türk 2006, 34]. Nesayimü'l-Mahabbe’de kaleme aldığı cümlede belirttiği üzere “*ol dekâyık u müşkilâtını ruşenrak **elfâzda açugrak edâ bile** ötkere algay mu min dip müte’emmil irdim*” [Eraslan 1979, 1]. Meseleleri açık, sade, anlaşılır bir ifadeyle ortaya koyar; ancak bu çok da kolaylık anlamına gelmemelidir, cümlelerini anlamak için dikkat gereklidir.

Hayretü'l-Ebrâr'ın Başlıklarında Görülen Sözdizimi Özellikleri

HE'deki başlıkların hepsini tek tek incelediğimizde başlıca 6 başlık formu tespit ettik. Bunlar arasında birinci sırayı esas cümlesi çoklukla yüklem ismi veya özne+yüklem isminden ibaret isim cümleli kim'li yapılar alır. 63 başlığın 35'i kim'li birleşik cümle'dir(b.c.). Farklı şekillerini ortaya koyabilmek amacıyla bu cümlelerin hepsinin formülünü çalışmamızda verdik. Kim'li birleşik

cümle dışında bağlı cümleler, ki bağlanan cümleler de farklı yapılarda basit veya çoklukla kim'li birleşik cümle kalıbında kullanılır; isim tamlamaları; isim cümleleri başlıklarda görülmektedir (HE'nin başlıkları ve Türkiye Türkçesine aktarımlarında Seyhan 2016 ve Türk 2015'ten yararlanıldı. Vahit Türk'ün aktarımlarında ara sıra cümle bilgisi doğrultusunda onu daha iyi yansıttak için değişiklikler yapıldı.). Bunun yanı sıra fiil cümleleri de kim'li birleşik cümlelerin yardımcı cümlelerinde görülür. Bölümün özeti mahiyetinde kurulan başlıklarda bu içerik yoğunluğundan olsa gerek hemen bütün başlıklarda kompleks cümle yapılarıyla karşılaşırız ve bunlarda cümle özelliği gösteren partisip grupları, gerundium grupları ve fiil grupları önemli bir yer tutar.

Hayretü'l-Ebrâr'ın Başlıklarında Kullanılan Sözdizimim Yapıları:

1. Kelime Grupları:

1.1. İsim tamlaması:

1.1.1. İsim + (ilgi durumu eki) cins isim + 3. Şahıs iyelik eki: Kâni'-i cüvân-merd bile tâmi'-i cihân-gerd + hem-râhlığ-ı (35. başlık).

1.1.2. isim + (ilgi durumu eki) partisip grubu + 3. Şahıs iyelik eki: Burada -gAn partisibinden esas olarak yararlanılmaktadır. Lisanü't-tayr'da da bu yapıdan çok istifade edilmiştir: *kuşların fenâ husulidin bekâ vusuliga yitkeni; hüdhüdniñ cevab aytkanı; kuşlar öz nisbetlerin simurgka hüdhüddin sorganları; kiklik huruşı savtıga hüdhüdniñ kadem urganı, hüdhüd kuşlarga köñl birip bu yolga tergib itkeni*. Buradaki soru-cevap metodu yine -gAn partisibi ile sağlanmaktadır. İslamiyet sonrası Türk edebiyatının ilk örneklerinden Kutadgu Bilig'de partisip yerine çekimli fiil kullanılmıştır ki burada farklılık bulunur: 33. *bâb vezîrler negü teg kerekin ayur*, 34. *bâb sü başlar er negü teg kerekin ayur* 35. *bâb uluğ hâcib negü teg kerekin ayur*, 36. *bâb kapuğ başlar er negü teg kerekin ayur*, 52. *bâb ilig odğurmışka ikinç yolu bitig idmişin ayur*, 53. *bâb ögdülmiş odğurmış birle ikinç munâzara kılmışın ayur*, 54. *bâb beglerke tapınmak törüsin tokusın ayur*.

HE'deki örnekler: Behrâm'nın mey mestliğidin bahtı közi uyku meyli kılıp memleket binâsı ol seyldin yıkılğanı ve mazlûmlar feryâdının uyganıp tedârikin kılğanı (59. örnekler); İmâm Fahrü'd-dîn Râzî bile Sultân Muhammed Hvârezmşâh ara hammâmında âşinâlık şem'i + yarıgan-ı // **ve** // İmâm(nın) sözünün Sultân'-nın + istignâdın ilik yugan-ı (43. başlık); Şeyh-i 'Irâkî + Şâm'da hüsn şem'i

gülin körgeç pervâne dök tutaşkan-ı (39. başlık); ol servler sâyeside yir tutmak / **ve** / ol kasr küngüresiga taleb kemendin salmak / **ve** / ol sünbül-i zülfni habl-i metîn kılmak (24. başlık).

1.2. Fiil grubu: -mAk eki kullanılarak yapılmaktadır: Hvâce Muhammed Pârsâ'dın hac ehli du'â istid'â kılmak // **ve** // oğlu Hvâce Ebû Nasr anıñ istid'âsı bile du'â kılmak (61. başlık).

1.3. Bağlama grubu: Esas olarak isim tamlamalarını, cümle özelliği gösteren fiil gruplarının bağlanmasıyla oluşturulan başlıklarda görürüz: Bu fakr külbesini 'acַz ve inkisâr tofrakların çihre çürük samanı üze pîşânî 'arakin akızmak bile kah-gil itip yüz âh ve sûz bile sıvamak-nıñ + itmâm-ı /**ve**/ bu fenâ hırkasını za'f ve iftikâr yamakların kirpik sınık ignesige eşk uzun târın takıp yüz derz-dûz bile yamamak-nıñ <+ itmâm-ı> (62. başlık); ol mi'mârlık hacâletidin 'użr hucresiga yüz urmak /**ve**/ bu hayyâtlık 'użrıdın hacâlet yakasıga baş yaşurmak /**ve**/ Hak ma'mûre-i ihsânıdın mesken-i 'afv tilemek / **ve**/ hazâne-i lûtfıdın hil'at bahşış istemek (62. başlık).

2. Cümle.

2.1. İsim cümlesi: Umumiyetle bildirme unsuru bulunmamaktadır ancak yardımcı cümle konumunda bildirme yapısı kullanılır. Nüşhalarda ekleşmiş şeklini de görmek mümkündür. Nevayî'de de gördüğümüz devrik yapıda bildirmesiz isim cümlesinin örneklerinin Kutadgu Bilig'de, *Odğurmuş su'ali Ögdülmiş'ke; Ögdülmiş cevabı Odğurmuş'ka; İlig suali Ögdülmiş'ke- Ögdülmiş cevabı İlig'ke* bu kuruluştaki ilk örneklerdir. HE'de başlıklarda basit bir isim cümlesine rastlamıyoruz; ama kim'li birleşik cümlelerin esas veya yardımcı cümlelerinde çok sık rastlıyoruz: hırka-i vücûdları fenâ ilgi zûrıdın çâk durur (28. başlık); ol üyi şebistânı harîmide bu şem'-i enver meclis-ârây durur (40. başlık).

Kim'li birleşik cümlelerde ayrıntılı gösterildi.

2.2. Soru cümlesi: **Kaysı** hutût kitâbetiga şürû' kılmak a'mâl-nâmesiga mûcib-i karalık durur ve kâtibga hatt-ı mübtelâlık ve **kaysı** hurûfka rücû' kılmak sahîfe-i ruhsârga mûcib-i aklık durur ve râkımıga sefid-evrâklık (44. başlık).

2.3. Bağlı cümle: HE'de başlıklarda bağlı cümle yapısından hususiyetle kim'li birleşik cümlelerle iç içe geçmiş olarak çok yararlanılmıştır. Gerek esas cümleleri gerekse yardımcı cümleleri bağlamak için öncelikle "ve" bağlacı; bunun yanı sıra "belki", "eger.... ve eger", "ve egerçi ammâ ..." bağlaçları kullanılmıştır: [Söz ta'rîfide +kim+ beşer vücûdı sipihriñin kevâkib-i cihân-tâbı // **ve**// insân zâtı ma'deniniñ cevâhir-i sır-âbı durur] /**ve**/ [sa'd kevkeleriniñ bir-biri birle kırânı yahşı eser körgüziridin /**ve**/ semîn cevherlerniñ

birbirige ıktirânı dil-peẓîr körünüridin nazm terkîbin nesr tertîbiga tercîh kılmak] (14. başlık).

2.4. İç içe b.c.: Çok ender kullanılmakta. eger ehl-i zâhir muni î mân dесе ehl-i ma'nî demes (22. başlık).

2.5. Şartlı birleşik c.: Çok ender kullanılmaktadır; ancak y.c.nin şart kipiyle çekimlenmiş şekilleri başlıklarda görülmektedir: buhl **+kim+** sehâ kalbidin hâlî **bolsa** / nihâyetsiz belâ bolur (30. başlıkta); eger ehl-i zâhir muni î mân dесе ehl-i ma'nî demes (22. başlık).

2.6. Kim'li b.c.:

Hayretü'l-Ebrâr'da kim'in fonksiyonları: 1. Çünkü; 2. (:) noktalama işareti; 3. Kuvvetlendirme (nadir).

HE'de kullanılan Kim'li birleşik cümlelerin esas cümlesini bildirme eki kullanılmaksızın isim cümlesi teşkil eder. Nevâyî döneminde bildirme yapısında tam bir düşme görülmediği halde, durur/-Dur kullanılmasına rağmen başlıkta kullanılmamaktadır. Başlık yapısında e.c. umumiyetle yüklem ismi veya özne + yüklem isminden ibarettir. 35 cümlede bu yapı görülmektedir. Yardımcı cümle(ler) esas olarak bu başlık üslubunda esas cümle yüklem isminin sıfatı görev yapmaktadır. Burada kim'li birleşik cümle yapısındaki bütün cümlelerin kalıplarını başlık sırasıyla belirledik. Başlıkları tek tek yazmadık; çünkü makaleyi çok şişirecekti. Seyhan 2016'ya ilgili başlıklar için bakılabilir.

2.6.1. İsim cümlesi +kim+ y.c.(ler) yapısındaki başlıklar:

Bu kalıpta e.c. veya y.c.(ler)'in bağlı cümle yapısında kuruluşu sıklıkla görülür.

2. başlık: [e.c. (Ol Hâlık hamd-i) **+kim+** bağlı cümle [y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (isim c.)] Y.cümleler ile esas cümle arasında ikili bir ilişki söz konusudur: 1) Y. cümleler esas cümlelerin isim tamlaması kalıbındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı; 2) kim "çünkü" anlamında olup yüklem ismi tamlananının sebebidir ve y.cümlede yüklem isminin tamlayanı anıı ile belirlenmiştir.

3. başlık: [e.c. (Evvelgi münâcât Hak'nın evveliyetide) **+kim+** bağlı cümle (basit c.(fiil c.) **+belki+** y. c. (Şartlı b.c.) **+ve+** y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (isim c.)] Kim'li birleşik cümle olup y.cümleler e.c.nin isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanın sıfatı.

4. başlık: [e.c. İkkinçi münâcât mahlûkât zîbâlarının cilve-i zuhûrıda <durur> **+kim+** bağlı cümle (1.y.c.-fiil c.-) ve (2.y.c.: Mevcûdât ra'nâlarının hâdise-i fûtûrıda **kim** ... -kim'li b.c.-)]. Bu cümlede "kim" virgül gibi kullanılmış. Yardımcı cümlelerde "andın" ile

e.c.nin yüklem ismine işaret edilmektedir. Varlıkların yaratılmasıyla Allah'ın büyüklüğünde ne bir kazanç olur ne de onun gücünde eksiklik meydana gelir. İlgili bölümde bu 33. beyitte ifadesini bulur.

5. **başlık:** [e.c. (Üçüncü münâcât ol ma'nîde) **+kim+** y.c.(isim c.)]; bağlı cümle [y.c. (fiil c.) **+ve+** y.c. (fiil c.) **+ve+** y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (isim c.)].

6. **başlık:** [E.c. (Dörtüncü münâcât kerem deryâsı vasfıda) **+kim+** bağlı cümle (y.c. (şartlı b.c.) **+ve+** y.c. (fiil c.)). Yardımcı cümleler esas cümlelerin yüklem isminin tamlayanı.

7. **başlık:** [e.c. (Evvelgi na't ol hazretniñ nûrı kıdmetide) **+kim+** bağlı cümle (y.c. (fiil c.) **+ve+** y.c. (fiil c.) **+ve+** y.c. (fiil c.) **+tâ+** y.c. (fiil c.)). Kimli birleşik cümle. Y.c. esas cümlelerin isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanın sıfatı "ol" karşılığıdır.

10. **başlık:** Bağlı cümle (Dörtüncü na't ol risâlet sipihriñ rif'atide ve barça âlemni sipihr dâk ihâta kılğan kudretide **ve** ashâbı bâbıda **kim**) [e.c. ve e.c. + e.c. **+kim+** y.c. (ki'li y.c.)]; İkisinde de y.c.. e.c.nin yüklem isminin tamlayanı olan "Ol risâlet sipihri" kelime grubunda sıfat görevinde "ol" karşılığıdır.

11. **başlık:** [E.c. (Beşinci na't mi'râc kiçesi ta'rîfide) **+kim+** bağlı cümle (y.c. (isim c.) **+ve+** y.c.(isim c.))].

12. **başlık:** Bağlı cümle: 1. Cümle: [E.c. (Hazret-i Şeyh Nizâmî medhide) **+kim+** y.c. (fiil c.)] **+ve+** 2. cümle: [e.c. (Emîr Husrev ta'rîfide) **+kim+** y.c.(fiil c.)].

13. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle: [e.c. (Safâ câminîñ sâfi-âşâmı Mevlânâ Nûrû'd-dîn 'Abdü'r-rahmân-ı Câmî vasf-ı) **+kim+** y.c.(fiil c.)] // **ve** // 2. cümle: [e.c. (ta'rîf-i) **+kim+** y.c.(fiil c.)] // **ve** // 3. Tamlanan **+ve+** 4. Tamlanan **+ve+** 5. Tamlanan **+ve+** tamlanan. Safâ câminîñ sâfi-âşâmı Mevlânâ Nûrû'd-dîn 'Abdü'r-rahmân-ı Câmî hepsinin tamlayanı.

14. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle: [e.c. (Söz Ta'rîfide **+kim+** y.c. **+ve+** y.c) **+ve+** fiil grubu.

15. **başlık:** [E.c. (Bir neçe söz ol ma'nîde) **+kim+** 1. kim'li y.c.(e.c. **+kim+** y.c.(isim c.) **+ve+** y.c.(fiil c.) **+belki+** y.c. (fiil c.)] **+ve+** 2. fiil grubu **+belki+** 3.fii grubu Yardımcı cümleler bağlaçla bağlanmışlardır. Yardımcı cümleler, e.c.nin dolaylı tümlecinin sıfatı olup "ol" karşılığıdır.

16. **başlık:** [e.c. (...medhi) **+kim+** y.c., **be-tahsîs kim** y.c. (Kim'li birleşik cümle)]; y.c., "olmasına rağmen" gibi bir ayrıntıyı belirterek e.c.nin zarfı görevinde.

17. **başlık:** [e.c. (Könül ta'rîfide) **+kim+** y.c. **+ve+** y.c.; fiil grubu **+ve+** fiil grubu]. Kim'li birleşik cümlede y.c., e.c.nin yüklem

isminin tamlayanı.

21. **başlık:** Bağlı cümle: Kim’li b.c. [e.c. (Hvâce Bahâü’-d-dîn Nakşbend, Kuddise sırruhu, medhide) **+kim+** y.c. **+ve+** y.c.] // **ve** // kim’li b.c. [e.c. **+kim+** y.c.]. 1. Cümlede bildirme unsursuz, isim tamlaması yapısında yüklem ismi bulunma durumuyla çekimlenmiştir. 2. Cümle bildirme unsursuz isim tamlaması kalıbında olup başlık ismi olarak kullanılmıştır. 1. Kim’li birleşik cümlede y.cümleler esas cümlelerin isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanı; 2. Kim’li birleşik cümlede y.cümleler esas cümlelerin yüklem isminin tamlayanı ki orada “niyaz” kelimesiyle yer alır, onun içeriğidir. Hvâce Bahâü’-d-dîn Nakşbend, Kuddise sırruhu, medhide: İsim cümlesi olup bildirme yoktur, sadece bulunma durumu ekiyle çekimlenmiş yüklem ismi bulunmaktadır; belirtisiz isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanından sonra ara cümle olarak Arapça dua ibaresi yer alır ki bu tür özel isimlerden sonra bunun yapılması bir gelenektir.

22. **başlık:** [e.c. (Evvelgi makâlat imân şerhıda) **+kim+** 1.y.c. (iç içe b.c.) **+ve+** 2.y.c. (şartlı b.c.) **+ve+** 3.y.c.]: Bu başlık şeklen kim’li cümle ve 3 y. c. esas cümlelerin isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı; ancak buradaki kim’i (:) görevinde değerlendirmemiz yerinde olacaktır. 1.y.c. Cümlelerin öznesi ayrılma durumu grubu olup ilk isim unsuru fiil grubudur ve bu da iç içe birleşik cümledir. İçteki cümle yüklem nesnesi görevindedir ve imânın tanımlandığı Arapça bir cümledir. 2.y.c. Şartlı b.c.; y.c.si de iç içe birleşik cümledir. 3.y.c. Özne ve bildirme unsuru kullanılmaksızın başlığın esas cümlesinde belirtilen öznenin 6 şartı başka başlıklarda olduğu gibi, **fiil grubu** şeklinde isim olarak verilmiştir ki başlık formuna uygun olan da budur. Fiil grupları “ve” bağlacıyla birleştirilmiştir.

24. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle: [e.c. (İkkinçi makâlat İslâm bâbıda) **+kim+** y.c. **+ve+** y.c. **+ve+** y.c. **+ve+** y.c.] // **ve** // 2. cümle: (bildirme unsursuz, isim tamlaması kalıbında 4 tamlayanlı bir yüklem ismi). Bu başlık şeklen kim’li cümle ve 3 y. c. esas cümlelerin isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı; ancak buradaki kim’i (:) görevinde değerlendirmemiz yerinde olacaktır. 1. cümle: kim’li birleşik cümle olup 4 yardımcı cümlesi vardır ve e.c. yüklem isminin tamlayanı görevindedir. 2. cümle: ol servler sâyeside yir tutmak / **ve** / ol kasr küngüresiga taleb kemendin salmak / **ve** / ol sünbül-i zülfni habl-i metîn kılmak / **ve** / ol meş’al nûrı bile köz yarutmaknıñ tergîbi <durur>: Bildirme unsursuz isim cümlesi olup yüklem ismi, isim tamlaması kalıbındadır, bu tamlamanın **fiil grubu** yapısında 4 tamlayanı bulunmaktadır.

26. **başlık:** [e.c. (Üçünçi makâlat selâtîn bâbıda) **+kim+** y.c. (kim'li b. c.: e.c. **+kim+** y.c. (fiil c.) /**tâ**/ y.c. (fiil c.) /**ve**/ y.c. (fiil c.) /**belki**/ y.c. (fiil c.)]. Kim'li birleşik cümle. Kendi içinde de kim'li b.c. olan yardımcı cümle esas cümlelerin isim tamlaması yapısındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatıdır. Yardımcı cümledeki kim "çünkü" görevinde.

28. **başlık:** Bağlı cümle: 1. Kim'li birleşik cümle [e.c. (Törtünçi makâlat riâyî hırka-pûşlar sülûkide) **+kim+** y.c. (isim c.) /**ve**/ y.c. (isim c.)] // **ve** // 2. kim'li birleşik cümle [e.c. **+kim+** y.c. (isim c.) / **ve** / y.c. (isim c.) / **ve** / y.c. (isim c.)]. Her iki cümlede de e.c. yüklemine bildirme unsurları kullanılmamaktadır ve başlık ismi görünümündedir. Yardımcı cümleler esas cümlelerin yüklem isminin sıfatı. a). cümlede yardımcı cümleler isim tamlaması yapısındaki esas cümle yüklemine tamlayanının sıfatı. b). cümlede Yardımcı cümleler isim tamlaması yapısındaki esas cümle yüklemine tamlayanının sıfatı.

29. **başlık:** e.c. (Mukarreb-i bârî Hvâce 'Abdu'llâh-ı Ensârî sözi) **+kim+** y.c. (isim c.) / **ve** / y.c. (fiil c.) Yardımcı cümleler esas cümlelerin yüklem isminin sıfatı.

30. **başlık:** "ve" bağlacıyla kurulmuş 4 cümleli bağlı cümle: 1. cümle (e.c. **+kim+** y.c. / **belki** / y.c.) // **ve** // 2. cümle (e.c. **+kim+** şartlı y.c. / **ve** / şartlı y.c.) // **ve** // 3. cümle (e.c. **+kim+** şartlı y.c.) // **ve** // 4. cümle (e.c. **+kim+** y.c.): Yardımcı cümleler esas cümlelerin sıfatı görevinde. 4 cümle de Kim'li birleşik cümle olup esas cümleleri isim cümlesidir, bildirme unsurları yoktur; 1. isim tamlaması yapısındaki yüklem ismi bulunma durumu ekiyle çekimlenmiştir, 4. cümlelerin de e.c. yüklem ismi bazı nüshalarda bulunma durum eki alır. Yardımcı cümleler hepsinde de esas cümlelerin yüklem isminin sıfatı görevindedir. 3.ve 4. cümlelerde y.c.ler şartlı birleşik cümle yapısındadır.

31. **başlık:** [e.c. (Hâtem-i Tâî hikâyeti) **+kim+** y.c. (bağlı cümle: y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (fiil c.)]. Kim'li birleşik cümle. Yardımcı cümle esas cümlelerin yüklem isminin sıfatı görevindedir.

32. **başlık:** 3 cümleli bağlı cümle: 1. cümle [e.c. (Altınçı makâlat edeb da'bıda) **+kim+** y.c. **+ve+** y.c.) ve 2. cümle: [e.c. (tevâzu' vasfıda) **+kim+** y.c.) ve 3. cümle: [e.c. (hayâ ziyâsıda) **+kim+** şartlı y.c.]. 3 cümle de kim'li birleşik cümledir. Esas cümleleri isim tamlaması kalıbında yüklem isminden ibaret olup bulunma durumu ekiyle çekimlenmiştir ve bildirme unsuru bulunmamaktadır. Yardımcı cümleler yüklem isminin sıfatı görevindedir.

34. **başlık:** 4 cümleli bağlı cümle: 1. cümle: (e.c. (Yittinçi

makâlat kanâ'at bâbıda) **+kim+** şartlı y.c. **belki** y.c.) // **ve** // 2. cümle. (e.c. öznesi **+kim+** y.c., e.c.) // **ve** // 3. cümle: (e.c. öznesinin tamlayanı **+kim+** y.c., e.c.) // **ve** // 4. cümle (e.c. öznesi tamlayanı **+kim+** y.c., e.c.). 1. cümlede Şartlı birleşik cümle yapısındaki yardımcı cümle esas cümle yüklem isminin sıfatı görevinde. 2. cümle Kim'li b.c. olup y.c., öznenin sıfatı görevinde. 3. cümle Kim'li b.c. olup, y.c. zarf görevindedir. "Kim" kuvvetlendirici bir görevdedir "Kani (kişinin), gözünü kan Bürse bile izzeti vardır." 4. cümle Kim'li b.c. olup, y.c. zarf görevindedir. "Kim" kuvvetlendirici bir görevdedir.

36. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle: [e.c. (Sekkizinci makâlat vefâ bâbıda) **+kim+** bağlı cümle: (1.y.c. **+ve+** 2.y.c. **+ve+** 3.y.c. **+ve+** 4.y.c.); **+bes+** 2. cümle: (bağlı cümle: 1.c. **+ve+** 2. c.). 1. cümle Kim'li b.c. olup 4 elemanlı bağlı cümleden oluşan y.c. e.c. yüklem isminin sıfatı görevindedir. 2. cümle "ve" bağlacıyla bağlı cümle olup özne ve yüklem ortaktır ve bir kez kullanılmıştır. Yüklem birinci cümlelerin sonunda kullanılıp ikinci cümle ism olarak kalıp başlıkta diğer başlıklarda olduğu gibi isim kullanılmıştır.

40. **başlık:** Bağlı cümle: 1. Kim'li b.c. [e.c. (Onunç makâlat râstlık ta'rîfide) **+kim+** y.c.) ve 2. Kim'li b.c. [e.c. **+kim+** bağlı cümle (**eger** kim'li y.c. **+ ve eger** kim'li y.c.)].

42. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle [e.c. (On birinci makâlat 'ilm sipihrinin bülend-ahterlığıda) **+kim+** y.c.) **+ve+** 2. cümle [e.c. (cehl şâmı tîre-menzillığıda) **+kim+** y.c.) // **ve** // 1. isim tamlaması // **ve** // 2. isim tamlaması. 1. Cümle: [e.c. (On birinci makâlat 'ilm sipihrinin bülend-ahterlığıda) **+kim+** cehl tünin yarutmak için "ayn"ı kuyaşdın ve "lâm"ı aydın ve "mîm"i kündüzdün nişâne aytur]. Kim'li b.c. olup y.c. e.c.nin ilim tamlaması kalıbında yüklem isminin sıfatı görevinde. 2. Cümle.

46. **başlık:** [e.c. (On üçüncü makâlat sehâb dek nef'-resânlar bâbıda) **+kim+** y.c. (fiil c.) **+ve+** y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (isim c.) **+ve+** y.c. (fiil c.) **+ve+** y.c. (isim c.)]. Yardımcı cümleler esas cümlelerin yüklem isminin sıfatıdır.

48. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle: isim cümlesi; 2. cümle: isim cümlesi; 3. cümle: isim cümlesi **+ belki** + 4. cümle: isim cümlesi **+ve+** 5. cümle: Kim'li b.c. (e.c. **+kim+** bağlı y.c.: y.c. **+ammâ+** y.c., y.c. **+ve+** y.c., y.c. **+ve+** y.c.). 5. cümlede yardımcı cümle isim tamlaması kalıbındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı.

50. **başlık:** 4 cümleli bağlı cümle: 1. cümle [e.c. (On beşinci makâlat cehl meyiniñ dürd-keşleri şânıda) **+kim+** y.c. **+ve+** y.c.) **+ve+** 2. cümle [e.c. (mey cehliniñ ser-hoşları bâbıda) **+kim+** y.c. **+ve+** y.c. **+ve+** y.c.) // **ve** // 3. cümle [e.c. (nedâmet eşki yağın-ı) **+kim+** y.c.) //

ve// 4. Cümle [e.c. (tevbe berkı ot-ı) +kim+ y.c.). Yardımcı cümleler isim tamlaması kalıbındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı.

52. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle [e.c. (On altınçı makâlat hod-nümâ muhannes-veşlerniñ dünyî zîneti iktisâbıda hîle-sâzlıklar-ı **ve** cân-fidâ mihnet-keşlerniñ dîn kuvveti hisâbıda ser-endâzlıklar-ı **ve** gazâ meydânı sâhatı vasfıda) +kim+ y.c.) //ve// 2. cümle [e.c. (şehâdet kanı ta'rîfide) +kim+ y.c.]. Yardımcı cümleler isim tamlaması kalı-bındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı.

54. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle [e.c. (On yettinçi makâlat bahâr yigitligi nezâhetide) +kim+ y.c.) //ve// 2. cümle [e.c. (yigitlik bahârı letâfetide) +kim+ y.c.] //ve// 3. cümle [e.c. (hazân karılığı bürûdetide) +kim+ y.c.] //ve// 4. cümle [e.c. (karılık hazânı şiddetide) +kim+ y.c.]. Yardımcı cümleler isim tamlaması kalıbındaki yüklem isminin tamlayanının sıfatı.

56. **başlık:** Bağlı cümle: 1. cümle: [e.c. (On sikkizinçi makâlat felek gam-hâneside) +kim+ y.c.] //ve// 2. cümle: [e.c. (tekellûf bile mesrûr bolmak **ve** cihân vîrâneside) +kim+ y.c.]; fiil grubu //ve// kim'li fiil grubu (her nefes **kim** hayât gülşenidin nesîm durur kadrin **bilmek**) //ve// kim'li yapıda fiil grubu (her dem kim 'ömr gülidin şemîm durur şükrin edâ **kılmak**) //ve// fiil grubu (tâ y.c., fiil grubu: **tâ** bedende Hak emri itâ'atıga kuvvet bar, **tâ**'atını mugtenem **körmek**) //ve// fiil grubu(**tâ** y.c., fiil grubu: **tâ** ashâb visâli mümkün durur, iligdin birmey özin hurrem tutmak).

58. **başlık:** Sıralı cümle: 1. cümle: [e.c. (On tokkuzunçi makâlat Horâ-sân'nıñ 'adîmü'l-misl kişveri beyânıda) +kim+ y.c.) //ve// 2. cümle: [e.c. (be-tahsîs Herât dârü's-saltanasının emn-âbâdı tavsîfide) +kim+ y.c., y.c. +ve egerçi ... ammâ ..+ ve lîkin y.c., +ve egerçi ammâ ... + ve lîkin + y.c.].

63. **başlık:** [e.c. (Ol kul hikâyet-i) +kim+ y.c. +ve+ y.c.] yardımcı cümleler yüklem isminin tamlayanının sıfatı "ol" karşılığı.

2.6.2. İsim +kim+ y.c., e.c. kalıbındaki Kim'li birleşik cümle yapısı:

her nefes +kim+ hayât gülşenidin nesîm durur kadrin **bilmek** +ve+ her dem +kim+ 'ömr gülidin şemîm durur şükrin edâ **kılmak** (56. başlık); hüsn envârı +kim+ munça otka bâ'is, anıñ berkıdın bir lem'a /ve/ munça harâretka mûcib, anıñ kuyaşıdın bir eşi'a durur (38. başlık).

2.7. Tâ'lı birleşik cümleler: Umumiyetle bir fiil grubunda zarf olarak kullanılacak cümlelerin başında bulunur: **tâ** bedende Hak emri itâ'atıga kuvvet bar tâ'atını mugtenem **körmek** **ve** **tâ** ashâb visâli mümkün durur iligdin birmey özin hurrem tutmak (56. başlık).

Hayretü'l-Ebrâr'daki Üslubiyat Özellikleri:

Mümkün merteye kısa tutulmaya özen gösterilen başlıklarda, ortak öğeli yapılarda tekrarlardan kaçınılmış, bağlaçlarla birleştirme yoluna gidilmiş: Şâh-ı Gâzî kahrının sarsarı bir ser-keş hûşeni ber-bâd itip 'adlının suyu ol hûşe bütken buzug mezra'anı âbâd kılğanı (27. başlık). "Gâzi Şâh'ın kahrının fırtınasının bir isyankâr başak demetini berbat edip adâletinin suyunun o başağın yetiştği bozuk araziye bayındır hâle getirmesi": İsim tamlaması. Tamlamada "Şâh-ı Gâzî" ortak unsur olup bir tamlananla söz diziminde gerundium grubunun öznesi, bir başka tamlananla yeni bir isim tamlaması oluşturması ile zengin bir yapı başlıkta kullanılmaktadır.

Harflerden, noktadan benzetme sanatında, Kutadgu Bilig'de de tespit ettiğimiz yazımdaki ufak değişikliklerle başka bir kelimeye gönderme yapılmasına, bir kelimenin her bir harfinin anlamına işaret gibi zenginlikleri başlıklarda da görüyoruz: 34. başlık: *Yettinçi makâlat kanâ'at bâbıda +kim+ 'ayn cû'dın ayrıl-sa / zemzem-i necât kanatı / belki / selsebîl-i hayât sarı uçmagnın kanatı durur*": Bu cümle söz dizimi bakımından değil Nevayî'nin dili, imlayı kullanma becerisinin ne kadar üst seviyede olduğunun örneklerinden biridir. Benzer yazılışlar, eş anlamlı kelimelerin bir arada kullanılışı: kanâ'at → kanat, cû' "açlık" → cû "ırmak", 'ayn: kaynak, pınar; maddi varlık"; kâni' → kan.

Eşsesli yazılıştan yararlanarak kelime oyunu yapma: 2. isim: *biri-niñ ferâgat genci hırsıdın mezellet renciga kalıp biri-niñ kanâ'at renci çikerdin ferâgat gencige yitken-i*: İsim tamlaması ki tamlayan ile iyelik eki alan ismi ortak 2 isim tamlamasının birleştirilmesi ile meydana getirilmiş: yet- hem "ulaş-" hem de "kaybolmak" anlamında kullanılmış: a) *biri-niñ ferâgat genci hırsıdın mezellet renciga kalıp yitken-i*: **Burada biraz da birleştirme gayretiyle.** b) *biri-niñ kanâ'at renci çikerdin ferâgat gencige yitken-i*.

HE'deki Ebced örneği: 36: *Sekkizinçi makâlat vefâ bâbıda +kim+ "vâv"ı sîmurg "sîn"iniñ zımnıda deh yeki dök nihân durur / ve / "fâ"sı Kâftağı astıdğı "fâ" dök 'ayân / ve / "elif"i kîmiyâ tübideki "elif" nişânesi / ve / nuktası mihr-i giyâ<h> botasınıñ dânesi; pes bularnı tama' kılğan kişiniñ işi su sathıda yügürmek bolgay // ve // kara yêrde kime sürmek (A22b/8-12).* "Sekizinci makale **vefâ** hakkındadır ki **vav'**ı simurg'un **sin**inin mecazen onda biri (ebcet: sin 60, vav 6) gibidir, **fâ'**sı Kaf dağının sonundaki **fe** gibi açıktır, **elifi** kimyâ sonundaki **elif**'in nişanesi, **noktası** adı olup kendi olmayan mihr-i giya bitkisinin tânesidir; şu halde bunları isteyen kişinin yapacağı iş su üstünde koşmak ve karada gemi yüzdürmektir".

Kelime gruplarında yer değiştirmelerle anlamda farklılıklara derinlik sağlanmaktadır: *közini nergisi* oyalıp nergis közlüg gül-ruhu (33 başlık) Nevâyî bunu diğer eserlerinde de zaman zaman yapmaktadır: 'ulûm hakâyıkı belki hakâyık 'ulûmının [Türk 2015, 22]; II pestlğ yüzidin münâcât ol refî'u'd-derecât hazretide kim senâsıda 'akl-ı küllî tili lâl belki küll-i 'akl tili şikeste-makâl keldi [Çelik 1996, 35]; Ol nübüvvet kuyaşının sâyesizliğinin pâyesi belki kuyaş bolmak anı şâyesi [Seyhan 2016, A5a/5].

Sonuç

HE'deki 63 başlık incelemesinde ve yer yer karşılaştırdığımız diğer mesnevilerde yaptığımız cümle ve üslup incelememiz sonucunda temelde isim formulu 6 başlık yapısı kullanıldığını tespit ettik. Bu yapıların sık kullanımıyla üslup özelliği olarak tekrar metodundan ve paralel yapı özelliğinden yararlanılmış, bu sayede mesnevi içinde nesirle kopukluk yaşanmamıştır. Birleşik cümlelerde esas cümle bildirme yapısı kullanılma-yan bir yüklem ismi veya özne + yüklem ismi kalıbında kurulmuştur. Ansiklopedi maddesi gibi yoğun bilgi verme gayreti sebebiyle bağlı cümle yapısına sıklıkla rastlanır.

Yardımcı cümleler birleşik cümlelerde esas cümlelerin çoklukla yüklem isminin sıfatı, az da olsa zarfı olarak kullanılan yardımcı cümlelerde Türkçe'nin çeşitli cümle yapılarından yararlanılmıştır; buralarda basit fiil cümleleri yanı sıra iççe b.c.; şartlı b.c.; kim'li b.c.lere yer verilmiş; basit ama partisip, gerundium, fiil grupları gibi cümle özelliği gösteren yapılarla zengin ifadeler hatta başlık altında yazılan onlarca beyitte anlatılanları karşılayacak başlıklar nesir üslubunun hususiyle de mesnevilerde kullanılan başlıklar üslubunun güzel örnekleri ortaya konulmuştur.

Kisaltmalar:

b.c.: birleşik cümle	ö.: özne
e.c.: esas cümle / ana cümle	y.: yüklem
HE: Hayretü'l-Ebrâr	y.c.: yardımcı cümle
n.: nesne	y.t.: yer tamlayıcısı
z.: zarf	

Kaynakça

- Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. 1984. *Навоий тилининг грамматик хусусиятлари*. Тошкент: Фан.
- Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül Alpay. 1994. *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn*. TDK Yay.,

Ankara.

- Eraslan, Kemal. 1979. *Alî Şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimü'l-Fütüvve*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Seyhan, Tanju Oral. 2016. *Ali Şir Nevayi - Hayretü'l-Ebrar*. 1. Cilt: Karşılaştırmalı Metin (Yayıma Hazırlayan).
- Tulum, Mertol. 1978. *Sinan Paşa - Maarifnâme ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Türk, Vahit. 2006. *Ali Şir Nevâyî Nazmü'l-Cevâhir*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Türk, Vahit. 2015. *Ali Şir Nevâyî Vakfiyye: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Türk, Vahit-Şaban Doğan. 2015. *Ali Şir Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Özönder, Prof. Dr. Sema Barutçu. 1996. *Muhakemetü'l-Lugateyn*. TDK. Yay. Ankara.
- Çelik, Ülkü. 1996. *Alî-şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*. TDK Yay., Ankara.

References

- Abdurahmonov G., Rustamov A. 1984. *Navoiy tilining grammatik hususiyatlari*. Toshkent: Fan.
- Alpay-Tekin, Doç. Dr. Gönül Alpay. 1994. *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd ü Şîrîn*. TDK Yay., Ankara.
- Eraslan, Kemal. 1979. *Alî Şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimü'l-Fütüvve*. İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Seyhan, Tanju Oral. 2016. *Ali Şir Nevayi - Hayretü'l-Ebrar*. 1. Cilt: Karşılaştırmalı Metin (Yayıma Hazırlayan).
- Tulum, Mertol. 1978. *Sinan Paşa - Maarifnâme ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Türk, Vahit. 2006. *Ali Şir Nevâyî Nazmü'l-Cevâhir*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Türk, Vahit. 2015. *Ali Şir Nevâyî Vakfiyye: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Türk, Vahit-Şaban Doğan. 2015. *Ali Şir Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Özönder, Prof. Dr. Sema Barutçu. 1996. *Muhakemetü'l-Lugateyn*. TDK. Yay. Ankara.
- Çelik, Ülkü. 1996. *Alî-şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*. TDK Yay., Ankara.

Yazar hakkında: Tanju Oral Seyhan – filoloji bilimleri doktoru, profesör, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Alıntı için: Seyhan, T. O. 2020. “Hayretü'l-Ebrar'ın Başlıklarının Cümle ve Üslubiyat Özellikleri”. *Özbekistan: Dil ve Kültür* 1: 17–30.

About the author: Seyhan O. Tanju – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Mimar Sinan Fine Arts University.

For citation: Seyhan, T. O. 2020. “Sentence and Stylistic Features of the Hayretü'l-Ebrar's Titles”. *Uzbekistan: Language and Culture* 1: 17–30.